

A környezeti nevelésről – egy gyakorló pedagógus szemével

Hogyan lehet megváltoztatni, meg lehet-e változtatni a mai embernek a környezetéhez, a természethez fűződő kapcsolatát, értékfelfogását? Lehet-e befolyásolni a ma élők cselekedeteit a holnap megszületők lehetőségeiért?

A fejlődés, a verseny a természet legalapvetőbb jelenségei közé tartozik. Az élőlényeket körülvevő környezet állandó változása a fennmaradás érdekében kikényszeríti bioszféránk valamennyi élő alkotójából a tökéletesedést, az alkalmazkodást a változó körülményekhez. Ez az előremutató folyamat az élet kezdete óta szinte megfejthetetlen, egyben ámulatba ejtő precizitással napjainkig folyik. A végeláthatatlan változások, azaz a spontán evolúciós lépések sorozata harmonikus egyensúlyi rendszert teremtett meg, a világot, amelyben élünk. Az ember megjelenése ebben a végtelen számú változóból álló egyensúlyi rendszerben új irányokat szabott a fejlődésnek. A rendszer egyensúlyára gyakorolt hatásunk szintre percről percre növekszik, gyorsítva ezzel az ember és természet közötti, a túlélésért folyó szüntelen küzdelmet. Az emberi fejlődés a huszonegyedik századra a bioszféra egyensúlyára, fennmaradására ható legfontosabb limitáló faktorrá változott. Az általunk diktált változás üteme szinte órákban mérhető, túlságosan gyors a földi bioszféra elemei által megszokott évezredes-évmilliók alkalmazkodási folyamathoz képest. Az élőrendszerek ilyen rövid idő alatt általában képtelenek kielégítő válaszokat adni a változásokra, s a többmilliárd év alatt kialakult földi élet egyensúlya mára felborulni látszik. Az egyensúly megbomlása nemcsak a bennünket körülvevő világot érinti. Az általunk kiváltott negatív folyamatok visszahatnak ránk, emberekre is. Ennek a felismerése meghatározza az emberi társadalom hosszú távú fennmaradását éppúgy, mint a földi életét is. Az ember nem létezhet a bioszféra, s az abban megvalósult harmonikus, dinamikusan változó egyensúly nélkül. Tény, akár elfogadjuk tudatunkkal, akár nem, részei vagyunk a természet egészének. Igaz ez a részre és az egészre nézve is. Az egyén cselekvése, viszonya az őt körülvevő világgal additív tényező, azaz összeadódik, s így válik globális folyamattá mindaz az apró bűn, amit megbocsáthatónak tartva nap mint nap elkövetünk.

A földi élet fennmaradása attól függ, sikerül-e rádöbenteni az egyént, s rajta keresztül a társadalmat, hogy a természet erőforrásainak felélése, az élővilág elpusztítása, önmagunk, azaz az emberi civilizáció teljes pusztulásával jár együtt. De hogyan lehet megváltoztatni, meg lehet-e változtatni a mai embernek a környezetéhez, a természethez való kapcsolatát, értékfelfogásunkat? Lehet-e befolyásolni a ma élők cselekedeteit a holnap megszületők lehetőségeiért?

A válasz, az útkeresés mind az egyén gondolkodásában, mind a társadalmi rendszerekben jelen van. A felnőtt társadalom környezettudatos cselekvése a felnövekvő generációk hatékony környezeti nevelésén keresztül valósul, valósulhat meg. Ezért fontos a környezeti nevelés. Egyszerű a kérdés: kinek, mikor és mi a feladata?

A valóságos helyzet sajnos sokszor egészen más, mint amiről a felmérések, az íróasztaloknál megfogalmazott tudományos diszciplínák szólnak. Bár a tudomány, precízen meghatározta, s tartalommal töltötte ki a fogalmat, s talán egy-egy pedagógiai, szakmai vizsga tételSORában is megjelenik, mint kérdés, mégis a hétköznapi élet számára, a társadalom szintjére nem íródott át, általánosan elfogadott és gyakorolt mindennapi valósággá. Asimovi mottónkra utalva még a mai napig sem jutott el a társadalmi bölcsesség szintjére. A valóságos világ szereplőinek egészen mást jelent e fogalom. A Környezetvé-

delmi Lexikon szerint a környezeti nevelés „alapcélja a környezetvédő gondolkodásmód és környezetbarát életmód kialakítása és terjesztése” Egyszerű ez, de mégis mennyire mást jelent a fogalom a lelkes tanárnak, a diáknak, a „civilnek”, a fogyasztó állampolgárnak, a fogyasztást gerjesztő, profitérdekelt termelőnek, a döntési jogkörrel felruházott politikai szerepvállalónak, a környezeti nevelés hatékonyságát biztosító pénzek felett döntő párt- és szakpolitikuskonak.

A környezeti nevelés fogalmát éppen úgy, mint környezetünk védeleméét, mindenki alapvető társadalmi érdekei szerint igyekszik értelmezni. Egyfajta egyensúlyt, gátat ebben csak az „általános közmegegyezéssel” elfogadott törvényes előírások jelentenek, azaz a környezet védelméről szóló jogszabályok közösek abban, hogy mi a környezet-szennyezés és mi nem. Ma az állampolgárok, és a közszereplők általános viselkedése többnyire inkább fakad megszokott, törvénytisztelő és követő magatartásból, mint a természet értékeire való gyermeki rácsodálkozás élményéből táplálkozó, tudatos életformából. Ezt a hatást erősíti a globalizáció és a gazdaság mindenáron nyereséget felmutatni kívánó, a túlfogyasztásba hajszoló, a környezetvédelemből átvett népszerű megfogalmazásban, a „fenntartható fejlődést” erőltető érdekek rendszere.

A környezeti nevelés fontosságát szinte ösztönszerűen erősíti meg a spontán felismerés. Az egyre gyakrabban jelentkező helyi és világméretű környezeti katasztrófák rémképe (árvizek, hurrikánok, járványok stb.), fogékonyabbá teszi az állampolgárokat, és különösen a gyermek- és ifjú korosztályt, a nagyobb léptékű környezetvédelmi gondolatok befogadására.

A környezeti nevelés fogalma

A környezeti nevelés fontosságát szinte ösztönszerűen erősíti meg a spontán felismerés. Az egyre gyakrabban jelentkező helyi és világméretű környezeti katasztrófák rémképe (árvizek, hurrikánok, járványok stb.), fogékonyabbá teszi az állampolgárokat, és különösen a gyermek és ifjú korosztályt, a nagyobb léptékű környezetvédelmi gondolatok befogadására.

Sajnos, mint a világon minden, a hétköznapok világában ez is, sajátosan egyszerűsödik. Mire a környezet megőrzésének, védelmének kérdése, a környezeti nevelés ügye az oktatás, majd pedig a társadalom cselekvési színtereire kerül, a hozzákapcsolódó viszonyunk bagatellizálttá válik. Ebben a

helyzetben súlyos veszélyt rejt magában a tudatos környezeti nevelés hiánya, mert az egyszerű állampolgár gondolatvilága és cselekedetei skizofrén módon szétválhatnak egymástól. A környezettudatos gondolkodás és cselekvés az átlagpolgárnál ollószerűen válik szét. A félelem a pusztulástól, a betegségetől, az életkörülmények romlásától, sokszor a média által hisztérikusan felnagyítva (lásd. madárinfluenza), vad ellenkezéseket vált ki minden ellen, ami környezeti károkozással jár, vagy járhat. Így általánossá vált a tények valós elemzése nélküli, minden új, minden beruházás tagadását jelentő cselekvés. Ezért szinte lehetetlen az új, korszerű hulladéklerakók, égetők stb. telepítése, még akkor is, ha azokat a kor követelményeinek, az elvárható legkisebb kockázat, illetve az elvárható legjobb technológia elveinek megfelelően tervezték. Mondhatni egyre erősebben érvényesül a minden, mindenkor való tagadásának elve. Ez pedig helytelen. Pótcselekvés, amely igyekszik elfelejtetni velünk a másikat, a fogyasztói, a környezetkárosító énünk, viselkedésünk tudatos, vagy tudat alatti szégyenét. Hiszen, ki gondolja át egyszer is, hogy mi történik azokkal a személyes tulajdonainkkal, amelyeket megvásárolunk. Tulajdonosai leszünk évente, többmázsnányi egyes összetételű csomagolóanyagoknak, de tulajdonosai vagyunk annak a többkilónyi szárazelemnek, vegyszeres flakon-

nak, gyógyszernek, illetve elromlott használati tárgynak, amit még szerencse, ha a kúba dobunk és nem a természet lágy ölén helyezünk el. Közérthetőbben úgy is fogalmazhatnánk, hogy hajlamosak vagyunk felháborodni a szemetszállítási díj emelésén, de nem törődünk a hulladék mennyiségének növekedésével, sem azzal, hova kerül mindaz, amit nem fogsztottunk el.

Ki, kit, hol és miből neveljen környezetvédelemre?

A környezeti nevelés az államnak éppen úgy a feladata, mint az önkormányzatoknak, és a civilszervezeteknek. Mondhatjuk úgy, az egész társadalom elemi érdeke, hogy milyen viszonyt alakítunk ki gyermekeink és a természet között. Tevékenységünkkel sohasem a mi életünket tesszük jobbá, hanem az övékét könnyítjük, vagy éppen nehezítjük meg. A környezeti nevelés tehát mindenkinek feladata, de míg a mindenkori kormányok és önkormányzati testületek alkotmányos kötelessége, addig a civiltársadalom szereplőinek önként vállalt, egyéni belátáson alapuló tevékenysége. Az állami kötelező szerepvállalás alátámasztására a Nimfa Természetvédelmi Egyesület által készített nyílt levélben összegyűjtött passzusokból idézek:

A Környezetvédelmi törvény (1995. évi LIII. törvény) 54. § 1. cikkelye szerint „...minden állampolgárnak joga van a környezeti ismeretek megszerzésére és ismereteinek fejlesztésére”

Magyarország második Nemzeti Környezetvédelmi Programjában (2003–2008) önálló tematikus akcióprogram kapott helyet a környezettudatosság növelése érdekében.

A Nemzeti Alaptantervről kiadott 243/2003. sz. kormányrendelet kiemelt fejlesztési feladatként definiálja a környezeti nevelést.

A Nemzeti Fejlesztési Tervben a fenntarthatóságnak való megfelelés horizontális célként szerepel, a II. Nemzeti Fejlesztési Terv, vagy Nemzeti Stratégiai Referencia Keret (2007–2013) is többször említi (a környezetpolitika, a fogyasztóvédelem és az oktatáspolitikai kapcsán is: „Az egész életen át tartó tanulás: az ‘okos társadalom’ jövőképe”.

Az Oktatási Minisztérium közoktatási stratégiája (2003) pedig a következőket írja: Hosszú távú stratégiai célok: „hatékonyan szolgáljon olyan alapvető társadalmi célokat, mint a demokratikus jogállam működése, a környezet védelme, a polgárok egészségi állapotának és életminőségének javulása, a kulturális javak iránti igény fenntartása és az ország nemzetközi integrációjának és felelősségvállalásának erősítése;”

A Közoktatási Törvény 2003. évi módosítása 48.§ (3.) bekezdése alapján: „Az iskola nevelési programjának részeként el kell készíteni az iskola egészségnevelési és környezeti nevelési programját”

2005. évtől a Fenntartható fejlődés oktatásának ENSZ évtizede kezdődött. (United Nations Decade of Education for Sustainable Development)

A környezeti nevelés helye, mint alap, az iskolában, az oktatásban van. Az iskolai környezeti nevelés mint stratégiai terv valamennyi intézmény pedagógiai programjába, mint alaprogram épült be, kötelező érvénnyel. A módosított Közoktatási Törvény 2003. évi 48. § (3.) bekezdésében szerepel a környezeti nevelési program kidolgozása, amely a mindenkori Pedagógiai Program része kell, hogy legyen, melyet minden intézménynek kötelező volt elkészítenie. Jelen programokat a fenntartók el is fogadták, így azok életbe is léptek.

Sajnálatos tény, hogy az elmúlt években, a kormányzati munka racionalizálása kapcsán mind az OM, mind a KVVMM több olyan háttérintézményt szüntetett meg vagy szervezett át, tevékenységének korlátozásával, amely éppen a környezeti nevelést hívatott mind szakmai, mind pénzügyi szempontból támogatni.

Az iskolai környezeti nevelés szinterei

Az országban, így megyénkben is alig van iskola, ahol a környezetvédelmet, a környezeti nevelést tantervbe beillesztett órakeretben tanítják. A 2004-es felmérés alapján ez nem éri el a 10 százalékot. Ezek elsősorban a speciális szakképzést megvalósító iskolák,

ahol a szakma természetes velejárója a szakmával kapcsolatos környezetvédelmi ismeretek elsajátítása. Ezzel az a gond, hogy csupán a szakmához kötött, jogszabályokon alapuló környezetvédelmet oktatja, és nem tárja fel a természet egészére vonatkozó törvényszerűségeket. A tanuló nem egész felnőtt életére kiható életszemléletet kap, hanem mint a szakmájában kötelezően alkalmazandó előírásokkal találkozik a környezet ügyével. A tárgy oktatását elsősorban képzett szakoktatók, szaktanárok végzik, akik magas színvonalú szakmai tudással tanítják növendékeiket, de általában csak a szakmához szorosan kötődő ismereteket, gyakran erősen technokrata szemléletben adják át.

A környezeti nevelés legfontosabb tanórai szintere a természettudományos tárgyak oktatása. A fizika, a kémia, a biológia tanítása kiváló lehetőséget ad a környezettudatos gondolkodás kialakítására, elmélyítésére. Az anyagi világ rendszereinek megismerésén keresztül mód nyílik a természet és az ember kapcsolatának újszerű, a fenntarthatóság alapelvein nyugvó megközelítésére, az alapvető természet- és környezetvédő gondolkodásmód kialakítására. Sajnos ez csak részben igaz így, hiszen oktatási rendszerünk jelenlegi formájában erre nem, vagy csak részben alkalmas.

Oktatásunk alapját jelenleg is a versenykényszer, az ismeretek halmozása jellemzi, az összegyűjtött tényanyag logikus összeépítésére alig törekszik. A tiszta gyermeki gondolkodás alkalmas lenne a természet szeretetének kialakítására, ezt jól igazolják a tanulói kérdőívekben adott válaszok is (a 4. évfolyamos diákok kétharmada még rendszeresen foglalkozik környezetvédelmi kérdésekkel), de ezt a velünk született vágyat hamar kiökljük, mikor idejekorán kezdjük el a rendszer elemei helyett magát a rendszert megtanítani. Ezen azt értem, hogy az alapképzés 1–4 évfolyamán már ökológiai rendszerekbe ágyazva, tudományos mélységekkel igyekszünk a természetismeret és más tantárgyak tanítása során gyermekeink tudatában rögzíteni a „tölgyfa helyét a világban”, ahelyett hogy magát a tölgyfát, a rókát, a burgonyát stb., azaz az élőlényeket ismertetnénk meg velük. Így bár a 8. évfolyamra a gyerekek már definíciószerűen ismerik sok esetben még az ökológiai niche nehezen értelmezhető fogalomkörét is, alig jártak természet-közeli állapotú erdőben, s a burgonyával bizony legfeljebb köret vagy chips formájában találkoztak.

Az alapokra épülő középfokú oktatás már nem képes az eltelt évek során összegyűlt hiányok pótlására. Nem elsősorban a lexikális és tudományos alapú ismeretekre gondolok, mert ezeket bármelyik, jó képességű tanuló könnyen elsajátíthatja, hanem az érzelmi kötődésen alapuló kreatív gondolkodásra. Ráadásul az elmúlt évek tantervi reformjainak óraszám- és ismeretsökkentő hatásai éppen a természettudományokat hozták a leghátrányosabb helyzetbe. A gimnáziumi oktatás nagy vesztese a földrajz, a kémia, a fizika és a biológia lett. Az elsajátítandó tananyag kismérvű csökkenésével 10–20%-os óraszámcsökkenést társult. A biológia esetében ez azt jelenti, hogy vállalva az egészségvédelem valóban idetartozó és fontos feladat körét óraszámot veszített. A négy évre kivételt 6 óra, helyett 5,5 óra áll a rendelkezésére. A kémia esetében ez még jelentősebb, hiszen 6 óra helyett 4 órára korlátozódott a felhasználható keret.

Ezen a követelményrendszeren számottevően a kétszintű érettségi vizsga bevezetése sem változtatott. A kimenetmérésnél, így a közép és emeltszintű érettségi vizsgákon, a tételek összeállításánál 50 százalékban, az ember és a természet viszonyait elemző ismeretanyagot kell számon kérni.

A felsőoktatásban az eddigi gyakorlat szerint a környezeti nevelés mint eszköz teljesen eltűnik. Csak a kifejezetten szakirányban továbbtanuló biológusok, környezetvédelmi szakmérnökök stb. találkoznak a környezet- és természetvédelem tudományos igényű ismeretanyagával. Felvetem a kérdést, vajon nem volna-e szükség arra, hogy a bármilyen szakon tanító tanár, vagy a tervező mérnök, vagy a gazdasági életet formáló közgazdász, az ügyekben döntő jogász, a felnőtt társadalom leendő tanult közszereplői „alapismeret” szintjén legalább még egyszer tanuljanak az ember és a természet viszonyairól? A környezeti nevelés fontosságát, mint vezérlő elvet, amely a hétköznapi életünk meghatáro-

zója lehet, nem emelte magához a felsőoktatás! Nem javít ezen az új „Bolognai rendszerű” felsőoktatási innováció sem.

Az osztályfőnöki munka az élet legszélesebb területét átfogó nevelési feladatokat hivatott ellátni. A tárgyi tematikákban, tanmenetekben, mint kötelező témák szerepelnek az egészségvédelem, a környezetvédelem alapkérdései. Az órák majd 20 százalékát kellene ezen témákra fordítani. Jó és fontos ez, csak éppen többnyire hatástalan. Az osztályfőnöki órák kötelező témáiban csak felszínesen, vagy egyáltalán nem teljesítődnek a környezeti nevelés elvárásai.

Az adminisztratív munkák előtérbe kerülése (hiányzások igazolása, statisztikák stb.), az egyre sokasodó nevelési feladatok, a tanulóifjúságot érintő fontosabb társadalmi kihívások kezelése (drog, alkohol, egészségvédelem...stb.) még optimális esetben, az értő, elkötelezett osztályfőnök számára is a környezeti nevelés kérdéseinek háttérbe szorítását sugalmazza.

A „környezeti nevelés tudása” nem velünk született képesség. Az alapintuíción túl sok-sok tárgyi ismeretre lenne szükségünk ahhoz, hogy ha osztályfőnökként egyáltalán merünk, tudunk, akarunk a kérdéskörrel érdemben foglalkozni, akkor ne csak tartalom nélküli, könnyen felejthető, kipipált témákká váljon az „oszi” környezeti nevelése. Nos itt aztán vannak hiányok. S most nem az amúgy is agyonhajszolt, kedvesezett, de lelkiismeretes, nagy tudású pedagógus kollégáimat kárhoztatom. A felelősség nem az övék! Magyar, történelem, avagy nyelvszakos kolléga éppen olyan eséllyel lehet osztályfőnök, mint a biológus, vagy a kémikus. Sőt, bárki lehet az oktatási rendszerünkben megfelelő végzettséggel osztályfőnök. Bárki lehet, és lesz is, kifejezetten jó, a rábizott diákjairól gondoskodó, példamutató osztályfőnök. De általában nem képes hatékony környezeti nevelést megvalósító osztályfőnökké válni, mert sem érzelmi ráhangoltsággal, sem tárgyi tudással nem rendelkezik. Soha és senki nem tanította erre a középiskola óta! Legtöbbjük a hétköznapi életből, saját sorsának ismeretében, beállítottságának mértékében, autodidakta módon szedi össze az ismereteket. Érzelmi ráhangoltságában, motivációiban az őt körülvevő, éppen aktuális társadalmi környezet lesz a legfontosabb. Az átlagember ismeret- és élményanyagával akar, és kell, és esetleg szeretne megfelelni az oktatási törvény előírásainak. És ennek rossz, nagyon rossz a hatásfoka.

Elvárjuk tehát az osztályfőnöktől, a nem természettudományos szakos tanártól, hogy környezettudatosan tanítson szakóráin, környezeti nevelést folytasson osztályfőnökként, pedagógusként, de még azt a segítséget sem adjuk meg számukra, hogy egységesen elérhető, érzelmileg ráhangoló, a környezeti nevelés alapismereteit tartalmazó segédanyagot adjunk a kezébe. Sajnos az esetek nagy részében arra sincs mód, hogy szakmailag pontosan előkészített módon, továbbképzéseken lehetősége legyen az ismeret és a módszer elsajátítására.

Sokszor halljuk azt, hogy a nem szakos és nem osztályfőnök tanárnak is felelőssége a saját óráikon folytatott környezeti nevelés. A fentebb leírtak alapján biztosan állíthatom ez az elvárás nem vagy csak alig-alig teljesül. S ebben nem is lesz addig semmilyen előrelépés, míg a felsőoktatás nem szánja rá magát egy olyan lépésre, amellyel megköveteli a tanult szaktól, szakpártól függetlenül, hogy legalább egy kollokviumi követelményt teljesítsen a leendő tanár a környezeti nevelés alapismereteiből és szakmódszertanából.

A tanórán kívüli környezeti nevelés az iskolában

A fenti fejezetben leírtaknak megfelelően az iskolai környezetvédelmi programok teljesítésére gyakran csak a tanórán kívüli környezeti nevelés lehetőségei maradnak. Ezzel is baj van mind megyénkben, mind országosan. A tanórán kívüli tevékenységek ugyanis nem kötelezőek, így kötelező érvénnyel nem is terjedhetnek ki valamennyi tanulóra. Ennek egyrészt törvényes akadályai, másrészt személyi és pénzügyi feltételei is vannak.

Szakkörök, diákkörök, iskolai diákszervezetek

Szabadidős tevékenységek nem lehetnek kötelezőek a tanulóra nézve, azokon a részvétel csak önkéntes alapon várható el. Így nagyon is személyfüggő az, hogy működik-e egy intézményben környezeti neveléssel is foglalkozó szakkör, vagy nem. Vélhetően a témára fogékony tanulók választják csupán a délutáni szabad program helyett a kötöttséget jelentő szakköri munkát. Vajon konkurálhat-e egy fáradtságos séta, túra a bevásárlóközpontban eltöltött délutánnal, vagy a parkban való baráti beszélgetéssel, vagy éppen a számítógépes játékok bizsergető élményeivel. A válasz egyre gyakrabban a nem.

A szabadidős tevékenység más szempontból is bizonytalan. Mindig tanár-, azaz személyfüggő. Elsősorban szakos tanárok, akik valamikor, valamilyen formában közel kerültek a környezeti neveléshez, vagy a „zöld civilmozgalomhoz”, hajlandók szabadidejük terhére lelkesen foglalkozni diákjaikkal.

Bárki lehet az oktatási rendszerünkben megfelelő végzettséggel osztályfőnök. Bárki lehet, és lesz is, kifejezetten jó, a rábízott diákjairól gondoskodó, példamutató osztályfőnök. De általában nem képes hatékony környezeti nevelést megvalósító osztályfőnökké válni, mert sem érzelmi ráhangoltsággal, sem tárgyi tudással nem rendelkezik. Soha és senki nem tanította erre a középiskola óta! Legtöbbjük a hétköznapi életből, saját sorsának ismeretében, beállítottságának mértékében, autodidakta módon szedi össze az ismereteket.

vezetése a Pedagógiai Programban megfogalmazott környezeti nevelési terv teljesítése érdekében megbíznak valakit a feladat ellátásával. Megoldás ez is, csak éppen nem eredményes, mert kényszerből, vagy „kötelességtudatból” szabadidős tevékenységet ritkán lehet szívvel-lélekkel végezni!

A tanórán kívüli környezeti neveléshez pénzre, anyagi forrásokra is szükség van. Egyrészt biztosítani kell a lelkes pedagógus által megtartott órák, általában a túlmunka bérkötségeit, másrészt, ha ezt sikerül is ki-harcolni a fenntartótól, az intézménynek akkor is szükséges a működés alapfeltételeinek a megteremtése.

Általában elmondhatjuk, hogy a délutáni környezeti nevelési szakkörök hátrányt szenvednek a felzárkóztató vagy a tehetséggondozó, kifejezetten szakmai jellegű foglalkozásokkal szemben. Igen elhivatott tanár és megértő iskolavezetés kell ahhoz, hogy a mai megszorításoktól terhes világban pénzt lehessen kipréselni a fenntartóból holmi tanári hóbortnak minősített foglalkozás finanszírozására. Összességében elmondhatjuk,

hogy ezt a feladatot jobb esetben is csak a maradékelv alapján támogatják az önkormányzatok. Azt hiszem, egy kezemen fel tudnám sorolni azokat az Önkormányzatokat, ahol mostanában „maradékpénzek” keletkeznek megénkben!

Így van ez akkor is, ha az intézmény belevette a Pedagógiai Programjába a környezeti neveléssel foglalkozó szakkör működtetését, s azt a gondoskodó fenntartó el is fogadta. Ha nincs pénz, akkor nincs pénz! Gyakori eldöntendő kérdés, vagy a versenyre felkészítő, tehát az eredményt produkáló foglalkozást, vagy a biológia tanár „hóbortját” finanszírozzák-e. Sőt, ennél egyre gyakoribb és súlyosabb helyi dilemma az iskola fennmaradása vagy bezárása. Ilyen helyzetekben hogyan jutna pluszpénz a környezeti nevelési szakkörök fenntartására. A kérdőívekre adott válaszokból persze ez nem tűnik ki, de hát elvárhatjuk-e azt az intézményvezetőktől, hogy kitergessék a „rejtegetnivalójukat”?

Összegezve azt mondhatjuk, szakkör ma általában ott működik, ahol egy gyakran „külcönnek” titulált pedagógustípus dolgozik. Én tanáregyéniségeknek nevezném őket. Ilyen az a tanár, aki általában:

- iskolateremtő pedagógus;
- hajlandó szabadidejét többnyire kevés térítés ellenében vagy ingyenesen feláldozni ideáiért;
- vállalja a „különc” jelzõt;
- aktív mozgalmár!

Vannak-e ilyenek? Még vannak! (Megyénket nézve, Dr. Legány András, Demeter Iván, Szögi Lajos Tiszavasváriban; Dr. Vass Mihály Nagykállóban; Agárdy Sándor Tornyospálcán; vagy jómagam Vásárosnaményban... és még sokan mások.)

Túrák, kirándulások, erdei iskolák, nyári táborok

A környezeti nevelés az elméleti ismeretek összegyűjtéséből, átadásából és azok gyakorlati megtapasztalásából, az önálló terepi ismeretszerzés élményéből együttesen építhető fel sikeresen. Láttuk, hogy az elméleti, tanteremhez kötött ismeretszerzésnek is vannak korlátai, mind szakemberi, mind anyagi oldalról. Ez a terepi munkáról még inkább elmondható. Hiába írjuk le a környezeti nevelési programban, hogy túrákon, kirándulásokon, erdei iskolai programokban veszünk részt, netalán nyári táborokat szervezünk, azok csak részben vagy egyáltalán nem teljesülnek. Azaz vannak rá jó példák, elsősorban néhány oktatóközponthoz, lelkes tanárhoz, civilszervezethez kötődően, de semmi esetre sem tudnak általánossá válni. Ennek oka nem elsősorban a jó szándék, a tenni akarási hiányában keresendő, hanem, mint azt az elméleti képzésnél is láttuk, a feltételek általános hiányából fakadnak problémák.

A terepi környezeti nevelés a szabadidő rovására valósítható meg. Táborok, kirándulások, túrák csak hétféteken és szünidőben szervezhetők. Ráadásul igen költségesek, mert ha lakhelyünkről kimozdulunk, azonnal felmerülnek minimálisan az utazási költségek, de több nap esetén szállás-, és étkezési költségek is jelentkeznek.

A tanár gyakran áldozza fel szabadidejét hivatástudatból arra, hogy elvigye diákjait kirándulni, túrázni, mert tudja, hogy a szemlélet- és a közösségformálás egyik legjobb eszköze. De ingyen, támogatás nélkül, ez nem válhat általánossá. A mai társadalomban egyetlen közalkalmazottól sem várhatjuk el azt, hogy költségeinek megtérítése, a szabadidőfelhasználás ellenértékének megfizetése nélkül vállaljon ilyen szerepet. A tapasztalat az, hogy a szűkös intézményi költségvetésből erre nem telik. A forráshiányos fenntartó a költségvetési egyeztetéseken éppen az ilyen tételeket szokta először kihúzni.

Ha sikerül is egy-egy terepi programra megfelelő létszámú tanítványt toborozni, akkor megint előkerülnek az anyagi feltételek. Az elszegényedő családok nem képesek a szükséges fedezetet biztosítani, ezért gyakran éppen azok maradnak ki a programokból, akik motivációik alapján valóban örömmel és hatékonyan vennének részt ezeken.

Kötelezővé nem tehetjük a szülői költségtérítéssel járó rendezvényeket. Ha pedig a Pedagógiai Programban szerepeltetjük, mint ahogyan ezt helyesen tennünk kellene, a 2003-as közoktatási törvény módosítása alapján a fenntartóval kerülünk szembe. Mint az a közoktatási törvény 2003-as módosításából kiderül, nem szabad pénzt kérni a szülőktől az erdei iskolákért, az osztálykirándulásokért, a színház- vagy múzeumlátogatásért, ha azok a pedagógiai programban szerepelnek. Ugyanakkor a módosított közoktatási törvény alapján valamennyi közoktatási intézményben kötelezővé vált a helyi környezeti nevelési program elkészítése és megvalósítása. Ezért a fenntartóknak, az egyébként is nehéz helyzetben lévő önkormányzatnak, egyházaknak kellene kifizetnie e költségeket. Az erdei iskola és az ehhez hasonló szakmai programok pedig komoly pénzbe kerülnek. Sajnos gyakorlati tapasztalat az, hogy az iskolák nem vállalják a konfliktust a fenntartóval, így ezek a tevékenységek be sem kerülnek a programokba.

A fentiekből következik, hogy a terepi környezeti nevelés nem vált sem megyénkben, sem országosan általánossá. Marad az a rendkívül korlátozott lehetőség, hogy önkéntes alapon, esetleges pályázati forrásokból finanszírozva, a civilszervezetek által működte-

tett vagy profitorientált vállalkozói formában szervezett terepi programokat veszünk igénybe. Nagyon kevés az iskolához kötődő, non-profit jellegű saját kezdeményezés.

Hiába írták az intézményvezetők, hogy a diákok 15,9 százaléka rendszeresen, 32,4 százaléka alkalmasszerűen részt vesz erdei iskolai programokban, a számok nem mutatják a valóságot, hiszen a tanulók alig egytizede mondja azt, hogy volt már ilyen táborban. Ezen programokban csak az adott iskolák esetében is általában a fiatalok töredéke vehet részt. Szívesen sorolják ebbe a kategóriába a közkedvelt osztály- vagy iskolakirándulásokat. Az jó, hogy sok gyerek jut el osztálykirándulásra, s egy jól felkészült pedagógus fontos eszközévé is teheti a programot a környezeti nevelés számára, de azért azt tapasztalatból tudjuk mi, gyakorló pedagógusok, hogy a tanulmányi kirándulások általában nem erről szólnak.

A másik nagy probléma a terepi munkák helyszínének a megtalálása. Egy többnapos nyári tábor, vagy az erdei iskola működése alapvető infrastruktúrához kötődik. Az egykor oly nagyszámban létező, a terepi környezeti nevelés számára ideális helyszínt biztosítható „úttörő- és KISZ”- táborok a rendszerváltás körüli idők politikai és gazdasági forrágában eltűntek. Magánkézbe kerültek, s nyereségérdekelt idegenforgalmi vállalkozásként működnek tovább, vagy megszűntek, infrastruktúrájuk amortizálódott.

Néhány önkormányzat, jobb lehetőségekkel rendelkező iskola vagy civilszervezet volt képes csupán arra, hogy hozzájusson ilyen ingatlanokhoz, s azokban oktatóközpontot, erdei iskolát vagy nyári tábort működtessen. A teljesség igénye nélkül néhányat felsorolok megyénkbeli az ismertebbek közül: Megyei Önkormányzat, Emisszió Egyesület, „Bölcs Bagoly Oktatóközpont – Tiszavasvári, Kishodos, Tornyospálca, Természetbarát Diákkör – Vásárosnamény, TRIDEA – Mátészalka....

E létesítmények teljes kapacitással működtetve sem lennének elegendőek ahhoz, hogy a főntebbi feltételek, azaz a tanulói, tanári költségek megtérítése, a fizetőképes kereslet megléte esetén befogadják valamennyi fiatal.

A létesítmények léte is folyamatosan veszélyben van. Működésüket nem lehet adományokból és a résztvevői befizetésekből biztosítani. Fennmaradásuk és működésük záloga a létesítmények fenntartói által eddig elérhető pályázati források (erdei iskolai, oktatóközpont programok stb.) elnyerése volt. A jelenlegi költségvetési évben és a belátható tervezési időben ez is veszélybe került.

Leszögezhetjük, hogy az alapvető társadalmi igény megnövekedése a környezeti nevelés kiszélesítésére, és az ezt serkenteni kívánó törvényi rendelkezések kibővülése éles ellentétben áll a valósággal. Míg nőttek a társadalmi elvárások és igények, ezek teljesítésének szubjektív és objektív feltételei nem változtak, gyakorta nem biztosítottak. Ezek a tények alaposan beszűkítik a környezeti nevelés eszközrendszerét, így sok esetben látványos, de tartalmában, hatásukban megkérdőjelezhető eredményű akciókban, programokban fulladnak ki a kezdeményezések. Maradnak a szinte minden iskola számára elérhető programok. Ünnepeink a környezet-termesztvédelem számára kiemelt jelentőségű „jeles napokat”, vetélkedőket, kiállításokat szervezünk, esetlegesen előadókat hívunk meg, de leginkább évente egy-két alkalommal, az igen jól mutató „szemétszedési akciók” szervezésével pipáljuk ki mindazt, amit vállaltunk környezeti nevelési programunkban.

Félre ne értsenek! Nem azt mondom, hogy nincs szükség e programokra! Éppen ellenkezőleg. Fontos eszközei ezek a környezeti nevelésnek. Igaz, az erőltetett, fiatalok számára kötelezően elrendelt települési „szemétszedő akciók” pozitív környezeti nevelési hatásában személyesen nem nagyon hiszek!

Alapvetően sikeresek az iskolákban szervezett bensőséges megemlékezések, a rajkiállítások. A nagy baj az, hogy lassan már csak ezek maradtak.

Kiemelt jelentőségűnek tartom azt a néhány megyei kezdeményezést, amelynek nyomán intézmények, civilszervezetek vetélkedőket szerveznek, és pályázati támogatás segítségével a legsikeresebbek számára nyári táborozásokat tesznek lehetővé. (Emisszió

Egyesület „Zöld Szemfüles Vetélkedője, Esze Tamás Gimnázium környezetvédelmi vetélkedője, a Csarodán szervezett Megyei Környezetvédelmi Vetélkedő, vagy a Vásárosnamény központtal a Természetbarát Diákkör által szervezett határon túli fiatalokat is megmozgató „Közös Ügyünk” Környezetvédelmi Vetélkedő).

Civilmozgalom a környezeti nevelésben

A civilmozgalom, az egyesületek, alapítványok szerepe a környezeti nevelésben mind megyei, mind országos szinten elvitathatatlan. Talán azt is mondhatnánk, hogy nélkülük nincs környezeti nevelés és tudatformálás. De az ő tevékenységüket egészen más szempözből lehet és kell is megítélni. Aktuális társadalmi problémákra az állampolgárok által szervezett formában és az általuk elfogadott módon kívánnak választ adni. Tevékenységüket állami feladatok átvállalásával, pályázati úton elnyert állami támogatásokból és egyéb adományokból végzik. A környezeti kérdések megközelítése a társadalmi szerepvállalásukból is eredeztetve jóval radikálisabb, mint az iskolarendszerű oktatásban megszokott.

Környezeti nevelésük két irányú, mind a felnőtt társadalom, mind a fiatalok környezeti nevelésében dolgoznak, de általában nem öleli fel tevékenységük a természet- és környezetvédelem, így a környezeti nevelés egészét, hanem „ügyorientáltak”. Általában az alapító okiratokban foglaltaknak megfelelően, illetve az egyesületekben tevékenykedő személyek szubjektív beállítottságától függően részkérdésekben dolgoznak. Például állatvédelem, energia, természetvédelem stb.

A környezeti nevelési programjaik általában projekt jellegűek, azaz egy elnyert pályázat megvalósításáig tartanak biztosan. Természetes, hogy igyekezzenek folytatni valamilyen formában tevékenységüket, de ez mindig a kiírásoktól és az elnyert támogatásoktól függ. Kivételt képeznek ez alól azok a civilszervezetek, amelyek elsősorban direkt környezeti nevelési célokra orientálódtak. Ebben az esetben az általuk szervezett programok állandósulnak. Ilyenek az erdei iskolákat, illetve oktatóközpontokat működtető szervezetek. Sajnos ez a tevékenység is nagyon támogatás azaz projektfüggő.

Komoly gondot jelent az, hogy egyre több civilszervezet kényszerül – az alapvető források hiánya miatt – az oktatási intézmények számára nyújtott szolgáltatásokért (előadások, erdei iskolai programok stb.) ellentételezést, költségtérítést kérni. Ez pedig a fentebb ismertetett okok miatt egyre nehezebb.

Nem véletlen a kérdőívekből összegzett kimagasló ismertsége az Emisszió Egyesületnek, hiszen magas szintű tevékenységüket a környezet- és természetvédelem minden kérdésében folytatják, s kiemelkedő szerepük van a megye tanórán kívüli környezeti nevelésében is. Sajnálatos, hogy kevés a megyében a ténylegesen környezeti neveléssel foglalkozó civilszervezet. Bár igaz, hogy több is található belőlük, de ezek általában egy-egy konkrét iskolához vagy településhez, településcsoporthoz kötődve működnek. Például Bölcés Bagoly Oktatóközpont – Tiszavasvári; Természetbarát Diákkör – Vásárosnamény stb.

Tanulságok

A döntéshozóknak közösen kell fellépni országos és megyei szinten is a környezeti nevelésre fordítható források megszüntetése, átcsoportosítása ellen. Bővíteni kell az ez irányú támogatásokat pályázati lehetőségek kiterjesztésével, illetve a törvényi kötelezettségek maradéktalan teljesítése érdekében, a fenntartók kapjanak fejkvótászerű céltámogatást, amelyet kötelezően az intézményi környezeti nevelési feladatok ellátására lehessen felhasználni. A II. Nemzeti Fejlesztési Tervben kiemelt feladatként, kiemelt források hozzárendelésével, nagyobb nyomatékkal legyen kezelve a környezeti nevelés ügye a „Környezettudatosság növelése akcióprogramban”

A megyék (régiók) képezzenek alapot a megyékben, régiókban folyó környezeti nevelési programok támogatására. Az alaphoz nyerjék meg a megyékben működő vállalkozókat, vállalkozókat, akik környezethasználatuk mértékében járuljanak hozzá a környezet-tudatos gondolkodás és szemléletformálás fejlesztéséhez. Ennek segítségével a Megyei Közoktatási Közalapítványok kapjanak nagyobb lehetőségeket a tanórán kívüli környezeti nevelési programok támogatására.

Készüljenek általános érvényű, egységes szemléletű, jól használható tankönyvek és tanári segédletek. (Osztályfőnöki munkát segítő és szakköri tematikát tartalmazó kiadványok.) A Megyei Pedagógiai Intézetek és Továbbképző Központok hozzanak létre speciális szakkönyvtárat a környezet- és természetvédelem, a környezeti nevelés szakirodalmából, azt központi adatbankban összesítve juttassák el valamennyi intézménybe, hogy az érdeklődő pedagógusok számára elérhető legyen. A szakkönyvtár elkészítésénél, a civilszervezeteknél felhalmozott szellemi tőkét is hasznosítsák.

A felsőoktatás megújítása során ne vesszen el a környezeti nevelés ügye. Az úgynevezett „Bolognai rendszerben” találják meg a módját annak, hogy minden kilépő diplomás kötelezően, szaktól függetlenül ismereteket szerezhessen a környezet- és természetvédelemről, a környezeti nevelésről. A felsőoktatási rendszer átalakítása folyamán tegyenek lépéseket arra, hogy valamennyi végzett tanár kapjon megfelelő környezeti nevelési felkészítést, amit szakórai és osztályfőnöki munkájában hasznosíthat.

A felsőoktatás megújítása során ne vesszen el a környezeti nevelés ügye. Az úgynevezett „Bolognai rendszerben” találják meg a módját annak, hogy minden kilépő diplomás kötelezően, szaktól függetlenül ismereteket szerezhessen a környezet- és természetvédelemről, a környezeti nevelésről. A felsőoktatási rendszer átalakítás folyamán tegyenek lépéseket arra, hogy valamennyi végzett tanár kapjon megfelelő környezeti nevelési felkészítést, amit szakórai és osztályfőnöki munkájában hasznosíthat.

Az oktatásügyben dolgozó pedagógusok számára szervezzenek széleskörűen, támogatással igénybe vehető posztgraduális képzéseket. Az osztályfőnöki munkát végző pedagógusok, illetve a természettudományos tárgyakat tanítók számára akár kötelező érvénnyel is. A Megyei Pedagógiai Intézetek és Továbbképző Központok készítsenek tematikát a megyében tanító pedagógusok környezeti nevelési célzatú továbbképzésére. A meglévő képzések hatékonyságát javítsák.

A környezeti nevelési iskolai programok teljesülésének országos felmérését el kell végezni, az abból levonható következtetések alapján újra kell tervezni a II. Nemzeti Fejlesztési Tervben a *Környezettudatosság növelése akcióprogramot*. Ez a felmérés készüljön el megyénkben is, s tapasztalatok alapján a Megyei Pedagógiai Intézetek és Továbbképző Központok szakmai segítségével készüljenek többéves megyei intézkedési tervek, amelynek útmutatásai beépülnek a megyék (régiók) költségvetési terveibe.

A végzett tanórán kívüli, tényleges környezeti nevelésről készüljön felmérés. A fejlesztési lehetőségek kidolgozása érdekében, függetlenül az üzemeltetőtől, legyen naprakész információja a nyári táborokról, az erdei iskolai programokról, az oktatóközpontok működéséről, a környezeti neveléssel kapcsolatos vetélkedőkről, jelentősebb ilyen témájú civil programokról

Szervezzék meg a fenti programok kiadványokban történő népszerűsítését, forrásteremtéssel támogassák is azt. Ez történhet kiadványban vagy elérhető weboldalon egyaránt.

A nagyobb megyei és helyi környezetvédelmi beruházások megvalósításánál vonják be a helyi oktatási intézményeket (pl. hulladékgazdálkodási tervek, szelektív hulladékgyűjtési programok... stb).

A közétkeztetésben történjen jelentős előrelépés az ifjúság egészséges táplálkozásának elősegítésére.

Az iskolai büfék kínálatának egészségesebbé tételére, az egészségre káros, a génmanipulált termékekből készített élelmiszerek kitiltására mindenütt történjen kezdeményezés, a civilszervezetek, a diákönkormányzatok, szakkörök bevonásával.

Írásomban nem törekedtem és nem is törekedhettem a teljes kép bemutatására. Véleményformálásommal bizonyára sokan vitatkoznak is fognak. Ennek örülnék a legjobban. Ha ugyanis sikerülne fejlesztést elősegítő, józan vitát gerjesztem a mindannyiunk „Közös Ügyének” számító környezeti nevelés kérdésében, talán történhetne valamilyen előrelépés is.

Toldi Zoltán

Vásárosnamény, II. Rákóczi Ferenc Gimnázium – Természetbarát Diákkör

Egy tankönyvkutatási beszámoló részletei

A tankönyvek hatásvizsgálata a környezeti nevelésben

2000–2002 között az OM–AI támogatásával végzett kutatásban tanulók és tanárok közreműködésével végeztünk különböző iskolafokokozatokban és típusokban kérdőíves vizsgálatot.

Tanulmányoztuk a téma elméleti hátterét és elemeztük 35 iskola 1252 tanulójának és 52 pedagógusának válaszait. Eredményeinket záró tanulmányban összegeztük, amelyből most részleteket és összefüggéseket mutatunk be.

Az 1992-es PHARE-kutatás és tankönyvi vonatkozásai

Az Erdészeti és Faipari Egyetem (Sopron) a korábbi évek sikeres pályázata lehetővé tette, hogy az 1991–94 közötti időszakban állapotfelmérés, intézkedési tervet, akciótérvezet készüljön arról, „...hogy Magyarországon milyen irányú eljárásokra és milyen különleges intézkedésekre van szükség ahhoz, hogy a környezetvédelmi tudat, ismeret és szakértelem színvonala emelkedjen, a környezetgazdálkodás lehetőségeinek javítása érdekében és a környezetvédő magatartás kialakításában...” Jelenlegi tankönyvkutatásunk előzményének több szempont alapján is nevezhetjük a „PHARE PROJECT No. GENERAL/151.” jelzésű „A környezetvédelmi oktatásra és képzésre vonatkozó tanulmány” című kutatást. A Nemzeti Alaptanterv /NAT/ előkészületei alapján változni látszott 1994-ben (a project „AKCIÓTERV, ZÁRÓJELENTÉS” elkészülésekor) a közoktatás-nevelés tartalma, változtak szervezeti keretei. A műveltségi területekben megjelent a környezeti nevelés igénye, az integráció szükségessége, a közoktatás horizontális és vertikális szintjein egyaránt. A PHARE kutatás mindezekhez számszerűsített és szinte teljes körű vizsgálati eredménnyel szolgáltatott adatokat az „óvodai nevelés, közoktatás, középfokú képzés, pedagógusképzés, felsőfokú képzés, iskolarendszeren kívüli képzés” területein, önálló témakörként foglalkozva a tankönyvek, taneszközök használatával. 201 környezetvédelmi tartalmú könyvet tekintettek át. A vizsgálatot végzők a megbízó kérésére szakirodalmi jegyzéket is összeállítottak, ajánlat szinten. Nem volt